

Historia województwa podlaskiego

*Aby mierzyć drogę przyszłą
Trzeba wiedzieć, skąd się przyszło*

Cyprian Kamil Norwid

U zarania istnienia państwa polskiego obszar dzisiejszego województwa podlaskiego był typową krainą graniczną, na terenie której następowało przenikanie i ścieranie się wpływów polskich (mazowieckich), ruskich, jaćwieskich i krzyżackich, a później także litewskich.

W XIII i XIV w. ziemie obecnego województwa podlaskiego wchodziły przejściowo w skład Mazowsza (część zachodnia) i Litwy (część wschodnia i północna), a część południowa znajdowała się przejściowo w granicach księstwa włodzimiersko-halickiego, którego władca Daniel Romanowicz koronował się w 1253 r. w Drohiczyńnie na króla Rusi. Graniczne położenie powodowało, że ziemie te były terenem nieustannych walk. Proces opanowywania przez Wielkie Księstwo Litewskie obszaru dzisiejszego województwa podlaskiego rozpoczął się w pierwszej połowie XIII w. Dopiero w XV w. ustalona została granica między Litwą i Mazowszem, biegnąca od północy wzdłuż rzek: Ełk, Biebrzy, Narwi, Śliny i dalej do Bugu u ujścia Nurca, skąd biegła w górę Bugu.

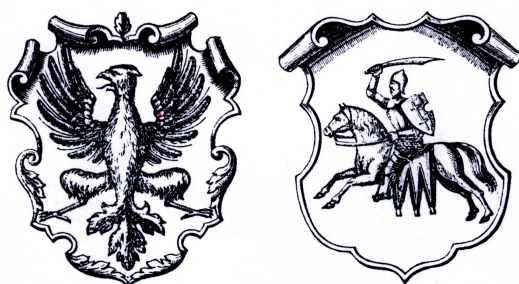
Unia polsko-litewska z 1385 r. oraz złamanie potęgi Zakonu Krzyżackiego przyniosły spokój i normalizację na tych terenach oraz rozwój gospodarczy całego regionu. Obszary wschodnie dzisiejszego województwa stanowiły od 1413 r. część województwa trockiego.

Po upływie stu lat z tegoż województwa wydzielono powiaty brzeski, mielnicki, bielski oraz ziemię drohicką i w 1517 r. utworzono województwo podlaskie. Trochę wcześniej jednak - w 1513 roku na

urząd pierwszego wojewody dekretem, króla Zygmunta Starego, mianowany został w Drohiczynie Iwan Sapieha. Datę 29 sierpnia 1513 roku w porozumieniu z historykami naszego regionu, władze Podlasia przyjęły jako datę obchodów **URODZIN WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO**. W 1566 r. z województwa podlaskiego został wyłączony powiat brzeski. Resztę terenów należących dziś do województwa podlaskiego stworzyły w całości lub w części powiaty: grodzieński i trocki w województwie trockim, wołkowyski w nowogródzkim, brzeski i kamieniecki w województwie brzeskim. Zachodnia część dzisiejszego województwa (czyli obecne powiaty: łomżyński, zambrowski, kolneński, znaczna część grajewskiego i częściowo moniecki) należała do Mazowsza. Od połowy XIV wieku poszczególne części Księstwa Mazowieckiego były włączane do Korony, a w 1526 r. po wymarciu ostatnich Piastów mazowieckich przyłączono całe Mazowsze. Mnogość granic w tamtym okresie nie przeszkadzała jednak w swobodnym przenikaniu myśli i wzorców kulturowych.

Powstanie państwa polsko-litewskiego zapewniło całemu regionowi stabilizację polityczną i gospodarczą. Dzięki temu w XIV, a zwłaszcza w XV w. wzrosło tempo osadnictwa, które posuwało się z trzech kierunków. Kolonizacja mazowiecka postępowała w kierunku północno-wschodnim wzdłuż Biebrzy oraz w kierunku wschodnim między Narwią i Bugiem. Kolonizacja ruska postępowała od południowo-wschodu wzdłuż Bugu od strony Brześcia oraz od wschodu z kierunku Wołkowyska i Grodna wzdłuż dolnej Hańczy, Łosośny i Świsłoczy. Osadnictwo litewskie kierowało się od Merecza i Olity w stronę południowo-zachodnią wzdłuż Niemna i Szeszupy. Dzięki rozwojowi osadnictwa w XV w. prawa miejskie uzyskały m.in.: Łomża, Tykocin, Nowogród, Radziłów, Ciechanowiec, Zambrów, Wąsosz, Kolno, Bielsk Podlaski, Mielnik, Drohiczyn i Brańsk (niektóre z nich de facto już wcześniej były ośrodkami typu miejskiego). Część z tych miast stanie się ważnymi

ośrodkami kultury i oświaty. W XVI w. nastąpiła dalsza niezwykle intensywna kolonizacja puszczy litewskich. W tym czasie powstało na tym terenie około 40% wszystkich lokacji. Były to zarówno miasta królewskie (Milejczyce, Berżniki, Kleszczele, Knyszyn, Narew, Kuźnica, Nowy Dwór, Krynki, Jałówka, Wasilków, Augustów, Lipsk, Filipów, Przerośl, Wiżajny) jak i prywatne miasta magnatów (Choroszcz, Siemiatycze, Goniądz, Boćki, Gródek, Zabłudów, Sidra, Rajgród, Raczki, Sejny, Bakalarzewo, Grajewo). Odbiło się to korzystnie także w rozwoju życia duchowego, podniósł się poziom życia, w czym duże zasługi miały folwarki szlacheckie.

Herb woj. podlaskiego z okresu I Rzeczypospolitej

W 1569 r. województwo podlaskie zostało włączone do Korony i do rozbiorów było jednym z jedenastu województw małopolskich, wciskając się między Wielkie Księstwo Litewskie i Wielkopolskę (województwo mazowieckie), granicząc na niewielkim odcinku z Prusami Książęcymi. W końcu XVI w. coraz wyraźniej dały się zauważyć oznaki zastoju gospodarczego, a pół wieku później nastąpiła katastrofa społeczna i gospodarcza. Powodem najistotniejszym były wojny z połowy XVII w.: kozackie, „potop” szwedzki (1655-1660) i z Rosją (1654-1667). Na skutek tych wszystkich kataklizmów wyludniły się wówczas znaczne obszary województwa. Większość miast uległa zniszczeniu i już nie powróciła do dawnej świetności, przeobrażając się z ośrodków produkcji rzemieślniczo-przemysłowej, nieraz wysoko wyspecjalizowanej (np. Bielsk. Brańsk. Drohiczn. Tvkocin) w osady

...specjalizowanej (np. przemyśle, handlu, przemysłu, rybnym, węgelnym, rolnicze. W tym też czasie nasiliły się konflikty religijne, które nie sprzyjały rozwojowi kultury, osłabła tolerancja, co było wynikiem kontrreformacji.

W końcu XVII w. i w XVIII w. powstało szereg nowych miast, które były zakładane przez właścicieli znacznych fortun magnackich i klasztory: Szczuczyn, Stawiski, Jedwabne, Czyżewo, Śniadowo, Rutki, Rudka, Białystok, Suwałki. Brak mocnych podstaw gospodarczych w większości z nich z góry przekreślał dalszy rozwój. Jednym z nielicznych wyjątków był Białystok obecna stolica województwa podlaskiego. Białystok ze wspaniałym pałacem Branickich, w którym gościli sławni ludzie kultury, stał się ważnym centrum kultury na pograniczu Korony i Wielkiego Księstwa Litewskiego. W ostatnich latach I Rzeczypospolitej nastąpił powolny rozwój całego Podlasia i Mazowsza Północno-Wschodniego. Na rozwój kultury korzystny wpływ miały klasztory jezuitów, pijarów, a przykładem mecenatu magnackiego były działania Sapiechów, Radziwiłłów i Branickich. Trudno przecenić dzieło Komisji Edukacji Narodowej i działaczy oświeceniowych.

W 1795 r. po III rozbiore Rzeczypospolitej niemal cały obszar obecnego województwa znalazł się w zaborze pruskim, w departamencie białostockim Nowych Prus Wschodnich. W zaborze rosyjskim znalazły się tylko nieliczne miasteczka (Narewka, Milejczyce, Jałówka i Krynki) z otaczającymi je wsiami.

W 1807 r. na mocy traktatu tylżyckiego utworzono Księstwo Warszawskie. W jego granicach znalazła się zachodnia części departamentu białostockiego, z której powstał departament łomżyński. Wschodnia część obecnego województwa włączona została do Rosji jako obwód białostocki, który w 1842 r. włączono do guberni grodzieńskiej. W 1815 r. na mocy kongresu wiedeńskiego utworzono Królestwo Polskie. w ramach którego departament

stworzone powiaty: łomżyński, w ramach którego departament łomżyński został przemianowany na województwo augustowskie z siedzibą w Suwałkach. W jego skład weszło 5 obwodów: łomżyński, augustowski, kalwaryjski, mariampolski i sejneński. Zarazem odcięto dwa dawne powiaty podlaskie: sokołowski i węgrowski. Znaczący wpływ na życie kulturalne wywierał ośrodek wileński z Uniwersytetem. Ważną rolę odgrywały szkoły średnie związane z Uniwersytetem w Wilnie i Warszawie (w Białymstoku, Drohiczyne, Szczuczynie, Łomży, Suwałkach).

Po wybuchu powstania listopadowego, obwód białostocki stał się miejscem koncentracji armii rosyjskiej. Mimo dużego nasycenia obszarów oddziałami carskimi, działania partyzanckie były prowadzone w Puszczy Białowieskiej, Augustowskiej i na Kurpiach. Doszło tu także do kilku bitew m.in. pod Tykocinem, Rajgrodem i Hajnowszczyzną.

Po stłumieniu powstania listopadowego w ramach represji władze carskie w 1832 r. wprowadziły granicę celną między Królestwem Polskim a Cesarstwem. Aby uniknąć wysokich ceł część przemysłowców przeniosła swoje zakłady z Królestwa na teren obwodu białostockiego. Rozpoczął się proces uprzemysłowienia, który z czasem doprowadził do powstania prężnego ośrodka przemysłu włókienniczego. Początkowo zakłady włókiennicze powstawały głównie w miejscowościach wokół Białegostoku m. in. w Supraślu, Choroszczy i Gródku, ale już w latach 60-tych XIX w. dominującym ośrodkiem stał się Białystok. Rozwojowi gospodarczemu sprzyjała budowa linii kolejowych: warszawsko-petersburskiej (1862), brzesko-grajewskiej (1873), Białystok-Baranowicze (1886), Siedlce-Wołkowysk (1906), Grodno-Suwałki-Orany (1899) oraz wiele innych lokalnych połączeń. Rozbudowa przemysłu pociągnęła za sobą napływ fachowców i zachodnich wzorców kulturowych, głównie protestanckich.

Burzliwy przebieg na terenie obecnego województwa podlaskiego miało powstanie styczniowe 1863-1864 r. Działania powstańcze koncentrowały się w oparciu o kompleksy leśne: Czerwonego Boru Puszczy Augustowskiej, Białowieskiej i w lasach nad rzeką Ełk i Biebrzą.

Ważnym wydarzeniem było uwłaszczenie chłopów w latach 1861-1864 w cesarstwie i w 1864 r. na terenach Królestwa Polskiego. Uwolnieni od poddaństwa chłopci, pracujący na własnych gospodarstwach, przyczynili się do rozwoju gospodarki towarowej oraz rynku regionalnego. W 1866 r., w ramach unifikacji administracji, utworzono gubernię łomżyńską i suwalską. Zagrożeniem dla stanu kultury rodzimej stanowiła polityka rusyfikacji. W jej ramach zniesiono kościół unicki, zakony i szkoły przy nich działające. Utrudniano podtrzymywanie tradycyjnych wzorców obyczajowo-kulturowych. Taka polityka caratu doprowadziła w konsekwencji do głębokich podziałów kulturowych. W latach 80-tych

XIX w. na te tereny napłynęła fala zrusyfikowanej ludności żydowskiej tzw. „litwaków”, co jeszcze bardziej skomplikowało stosunki narodowościowo-kulturowe, ale jednocześnie Białystok obok Wilna stał się najważniejszym ośrodkiem żydowskiego życia kulturalnego. Przed I wojną światową w zachodniej części obecnego województwa zaczęło się odradzanie kultury ludowej czego przykładem jest Kurpiowszczyzna i działalność Adama Chętnika.

I wojna światowa spowodowała ogromne zniszczenia i upadek wielu osiedli miejskich. W 1915 r. Rosjanie wycofując się z tych terenów ewakuowali większość majątku ruchomego fabryk. Największe straty wojenne występowały w pasie wzdłuż Narwi, gdzie najdłużej utrzymywała się linia frontu. Niektóre miejscowości uległy całkowitej zagładzie, inne poniosły wysokie straty (np. Nowogród, Śniadowo, Jedwabne). Zaludnienie terenów obecnego województwa

oswobodzone). Zarządzanie terenów obecnego województwa zmniejszyło się o około 40% w wyniku zarówno działań wojennych, jak i przymusowej ewakuacji ludności. Znaczące straty poniosła też kultura, częściowo w wyniku bezpośrednich działań wojennych, a głównie w trakcie przymusowej ewakuacji przeprowadzonej podczas odwrotu wojsk rosyjskich latem 1915 r. wywieziono wówczas w głąb Rosji archiwa, biblioteki, zbiory muzealne i inne dobra kultury. Niemcy traktowali podbity kraj jako źródło surowca i prowadzili gospodarkę rabunkową, w tym także na obszarach leśnych. Do rozkładu gospodarki w niemałym stopniu przyczyniły się kontrybucje, zarządzenia restrykcyjne, inne represje wobec ludności wiejskiej i miejskiej.

Powstanie państwa polskiego w 1918 r. zmieniło w znacznym stopniu położenie ziem obecnego województwa podlaskiego. Jednak akcja oswabdzania ziem na tym terenie przebiegała inaczej niż w pozostałej części Polski. W listopadzie 1918 r. jedynie ziemie zachodniej części województwa do rzeki Narwi uzyskały wolność. Natomiast pozostałe tereny były stopniowo, w miarę wycofywania się niemieckich wojsk okupacyjnych z Ukrainy, zajmowane przez Wojsko Polskie. Proces ten zakończył się latem 1919 r.

2 sierpnia 1919 r. na mocy ustawy sejmowej zostało powołane województwo białostockie. Objęło ono prawie w całości trzy dawne gubernie, a mianowicie grodzieńską, łomżyńską i suwalską. Stolicą województwa zostało największe miasto – Białystok. Ostatecznie w granicach województwa znalazło się 15 powiatów oraz trzy były miasta gubernialne: Grodno, Łomża i Suwałki. Okres II Rzeczypospolitej to okres stopniowej odbudowy i rozwoju gospodarczego województwa. Także w dziedzinie kultury usuwano straty spowodowane przez wojnę, starano się przewyciężyć schematy narzucone przez władze zaborcze, dużo uwagi poświęcono repolonizacji. Wielką rolę w propagowaniu działalności kulturalnej zaczęły odgrywać szkoły średnie, seminaria

kulturalnej zaczęły obsługiwać szkoły średnie, seminaria nauczycielskie oraz garnizony wojskowe. Polepszyła się łączność z Wilnem i Warszawą, przyjmowano grupy teatralne, organizowano spotkania dyskusyjne, wznowiono działalność wydawniczą. Szczególny rozwój przeżywała prasa i kino. Doceniono wartość regionalizmu, z pietyzmem zaczęto podchodzić do spraw ochrony zabytków, upamiętniania przeszłości, badań archeologicznych.

1 września 1939 r. Niemcy zaatakowały Polskę. Najcięższe walki toczono o linię rzeki Narwi, pod Wizną, Nowogrodem, Łomżą. 15 września Niemcy zajęli Białystok. Ostateczny cios zadała Armia Czerwona, która 17 września przekroczyła wschodnie granice Polski. Pod koniec września zgodnie z paktem Ribentrop-Mołotow, który podzielił Polskę na strefy wpływów, wojska radzieckie stopniowo przejmowały od władz niemieckich zajęte tereny. Obszar województwa prawie w całości włączono do Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich, za wyjątkiem okręgu suwalskiego, który przyłączono do Niemiec. Mimo, że rządy władzy radzieckiej trwały niespełna 2 lata, zapisały się one tragicznie w dziejach regionu. Było to nieustające pasmo aresztowań, wywózek na Sybir, wszechwładnych rządów NKWD.

22 czerwca 1941 r. Niemcy zaatakowały ZSRR i w ciągu kilku dni wyparły wojska radzieckie z terenów obecnego województwa. Miesiąc później dekretem Hitlera ustanowiono Bezirk Białystok, w granicach którego znalazła się większość ziem byłego województwa białostockiego, bez powiatu suwalskiego i ziem wcześniej włączonych do Generalnej Guberni. Po zakończeniu wojny okręg białostocki miał zostać włączony do Prus Wschodnich i poddany całkowitej germanizacji. Rządy niemieckie odznaczały się bezwzględną eksploatacją gospodarczą, terrorem wobec ludności oraz całkowitą eksterminacją Żydów. Obaj okupanci dążyli do zniszczenia bądź znacznego ograniczenia roli kultury polskiej, widząc w niej zagrożenie do utrzymania swej władzy. Z tego powodu dążyli do spymityzowania kultury rodzimej i zastępowali ją

powodu dążyli do spłytnienia kultury rodzimnej i zastępowali ją własną propagandą. Okupacja to także ogromne straty wśród ludzi kultury. Wielu z nich zostało zamordowanych, ale pamiętajmy też o tych, którzy na wiele lat musieli opuścić rodzinny kraj.

Już w pierwszych dniach okupacji powstały organizacje konspiracyjne. Spośród nich najważniejszą rolę odgrywała Armia Krajowa.

27 lipca 1944 r. Białystok został zajęty przez wojska radzieckie. Południowa i środkowa część województwa została wyzwolona w lipcu i sierpniu 1944 r., północną oswobodzono w październiku 1944. Jedynie tereny na północ od Narwi oddziały niemieckie utrzymały do ofensywy styczniowej w 1945 r.

Po wojnie z województwa białostockiego odpadły ziemie wschodnie włączone do ZSRR, natomiast województwo powiększono o powiat łomżyński oraz trzy powiaty z włączonej do Polski części Prus Wschodnich: Elk, Gołdap, Olecko. W takim kształcie województwo przetrwało do czasu reformy administracyjnej w 1975 r., kiedy to z dotychczasowego województwa powstały trzy: białostockie, łomżyńskie i suwalskie.

Taki układ obowiązywał do dnia wprowadzenia reformy administracyjnej 1 stycznia 1999 r., kiedy to z całego województwa białostockiego oraz części łomżyńskiego i suwalskiego powstało województwo podlaskie.